

חסורי – מי חסרה? בעניין חסורי מיחסרא שבש"ס

הקדמה

פעמים רבות הגמרא מתקשה בהבנת דברי המשנה או הברייתא, ומיישבת: "חסורי מחסרא¹ והכי קתני..."

כל בר-בי-רב דחד-יומא, ופשיטא בן-ישיבה שתורתו-אומנותו, ודאי הוקשו לו דברי הגמרא; וכי כשיש קושיה מוסיפים למשנה מילים שאינן כתובות בה? יתרה מזו: האם ייתכן שחסרים משפטים או מילים במשנה?

וכבר כתב רבנו הנשר הגדול בסוף הקדמתו לפירוש המשנה (מהד' הרב קאפח, עמ' כה) וז"ל:

ראיתי התלמוד עושה במשנה מה שלא יוכל שום אדם להשיגו בסברא לעולם, שהוא מביא כללים ואומר לך שמשנה זו נבנתה באופן כך וכך, או שזאת המשנה חסרה בלשונה וצריכה להיות כך, או שזאת המשנה לפלוני וסברתו כך. ועוד שהוא מוסיף בנוסחה ומחסר ממנו, ומגלה טעמיה.

למרות זאת, ננסה במאמר זה לבאר את העניין עד כמה שידנו מגעת.

ראוי להקדים, שאין במאמר זה אלא בירור דבריהם של רבותינו הראשונים והאחרונים, ואין אנו באים ח"ו להכריע בין גדולי עולם, ובפרט שקשה להחליט בעניין זה בצורה ברורה, אלא רק להציע את הסוגיא בפני הקוראים.

תופעת השלמות המשניות והברייתות ע"י האמוראים נפוצה ביותר, וזהו חלק משמעותי מן התלמוד. כך אנו למדים משיטת רבא במסכת ברכות (יא, ב), הסובר שצריך לברך ברכות התורה אף לתלמוד, ופירש רש"י (ד"ה אף לגמרא): "שהוא עיקר התורה שממנו הוראה יוצאה, גמרא היינו סברת טעמי משנה, ותירוצי משניות הסותרות זו את זו, וחסורי מחסרא". וכעין זה כתב הרשב"ם (ב"ב קלד, ב, ד"ה גמרא): "גמרא – סברת המשניות כעין שאנו מפרשין עליהן לא שנו כו' חסורי מחסרא כו'". כאשר מסבירים מהו "תלמוד" מזכירים בתוך מרכיביו גם את ה"חסורי מחסרא".

1. או: "מיחסרא", ביו"ד.

בבואנו לעסוק בנושא זה, נחלק את ה"חסורי מחסרא" לשני סוגים עיקריים: א. מעשה לסתור. ב. חיסרון בהבנת המשנה.

"מעשה לסתור"

כאשר מובא במשנה מעשה הסותר את הנאמר קודם לכן, עולה בגמ' התמיהה: "מעשה לסתור?!" ומתמצים: "חסורי מחסרא והכי קתני... ומעשה נמי..." – כלומר: יש חלק נוסף החסר במשנה, והמעשה מוסב על חלק זה.

רבי רפאל עמנואל חי-ריקי בספרו "הון עשיר" על המשנה (בהקדמה, ד"ה ועוד זאת ראיתי²), כתב לגבי סוג זה של "חסורי מחסרא" בזה"ל:

לבד כשהחסרון הוא מחמת "מעשה לסתור", וקתני "מעשה" בלא ו"ו החבור, דנראה כאלו הוא ענין בפני עצמו, או חסרון כיוצא בזה, שאז לשון המשנה הוא מובן מעצמו ואין המשנה צריכה שום טעם לקצור לשונה, כי כך היא דרכה, לדבר ארוכה בקצרה.

וביאור דבריו, שהגמרא לא "המציאה" שחסר במשנה חלק, אלא הדבר מוכח מלשון המשנה. והוכחתו היא, שבכל מקום כזה, הלשון במשנה היא "מעשה" ולא "ומעשה" בוא"ו. וההבדל ביניהם ברור: כאשר כתוב "ומעשה" – הסיפור מוסב על הנאמר לעיל (וא"ו החיבור), אך כשכתוב "מעשה" מתחיל עניין חדש. ובאמת במקומות שכתוב "מעשה" בלי וא"ו, יש סתירה בין המעשה לבין הדין הקודם, ולכן הגמרא אומרת "חסורי מחסרא". כלומר, אין הכוונה שחסורי מחסרא ממש, אלא התנא עצמו רמז על כך שהמעשה קאי על מקרה שונה או לפי דעה שונה, וקיצר בלשונו. הגמרא רק מבארת את הדין ביתר הרחבה.³

ויש לחזק ולאמץ את דבריו, שבכל מקום לאחר שהגמ' משלימה את החלק החסר במשנה, נכתב: "ומעשה נמי...", ולדבריו אתי שפיר, משום שכאן המעשה מוסב על הדין שהתווסף למשנה, ולכן גרסין "ומעשה" בוא"ו.

2. וכתב דברים דומים על רוב המשניות שהגמרא מקשה עליהן "מעשה לסתור" ומיישבת "חסורי מחסרא". למשל: פסחים פ"ז מ"ב, סוכה פ"ב מ"ה, שם מ"ח ועוד.

3. אמנם לכאורה אין זה פותר את הבעיה לגמרי, כי לא ייתכן שהתנא ישמיט מקרה שלם מתוך המשנה ויסמוך על כך שלא כתב "ומעשה" אלא "מעשה". ועל כרחק שהכל מבוסס על כך שהתנאים חיו על מסורת, על תורה שבע"פ, הם אמרו פסקי דין בבית מדרשם וביארו אותם בהרחבה, עם כל השקלא והטריא, ולנו יש רק את תוצאות הדיון ואת הפסק העולה מפלפולו. את המו"מ הזה הגמ' משחזרת. וכיון שהכל בנוי על מסורת והכל בע"פ, לכן מובן שיש דחקים. וברגע שכל הדחקים בגמ' מבוססים על כך שהתנאים לא ביארו כלל רק שאמרו מסקנות – מה לי "ומעשה" מה לי "מעשה"?

אך יש לומר, שהתנא אינו "סומך" על כך שכתב "מעשה", אלא המעשה הוא עצמו הדין ה"חסר" במשנה, אך במקום לכתוב גם את הדין וגם את המעשה – כתב התנא את המעשה בלבד. ונראה שהטעם לכך פשוט, שהרי בכ"מ מצינו שהגמרא מביאה "מעשה רב" (עי' שבת כא ע"א, שם קנו ע"ב ועוד), ולכן העדיף התנא מעשה על פני דין, ולהביא את שניהם מיותר.

לדוגמא:

שנינו בב"מ (ח', ה):

המשכיר בית לחבירו לשנה, נתעברה השנה – נתעברה לשוכר. השכיר לו לחדשים, נתעברה השנה – נתעברה למשכיר. **מעשה** בציפורי באחד ששכר מרחץ מחבירו בשנים עשר זהב לשנה, מדינר זהב לחדש, ובא מעשה לפני רבן שמעון בן גמליאל ולפני רבי יוסי, ואמרו: יחלוקו את חדש העיבור.

והגמרא (קב, ב) מקשה מיד "מעשה לסתור?" ומיישבת:

חסורי מחסרא והכי קתני: ואם אמר לו: בשנים עשר זהובים לשנה מדינר זהב לחדש – יחלוקו. ומעשה נמי בציפורי, באחד ששכר מרחץ מחבירו בשנים עשר זהובים לשנה מדינר זהב לחדש, ובא מעשה לפני רבן שמעון בן גמליאל ולפני רבי יוסי, ואמרו: יחלוקו את חדש העיבור.

במשנה זו הנוסח הוא "מעשה", ולא "ומעשה", ואילו כאשר הגמרא מתרצת איתא "ומעשה נמי בציפורי...". זאת מפני שבמשנה המעשה סותר את הדין שהובא לפניו, והתנא רומז לכך בכך שגורס "מעשה", ללמדנו שהמעשה אינו עולה בקנה אחד עם הדין שקדם לו, אלא מוסב על מקרה אחר. ואכן, לאחר שהגמ' מוסיפה את החיסרון – הגרסא היא "ומעשה" בוא"ו.

הגאון רבי מאיר מאזוז שליט"א במבוא לספרו "ארים נסי" על מסכת גיטין (עמ' 38-39), הביא את דברי הרב הון עשיר הנ"ל, וכתב בזה"ל: "ומי שיש לו פנאי ומחשב יבדוק נוסח המשנה בכל מקום שהגמ' אומרת מעשה לסתור ובמקום שאין קושיית מעשה לסתור, ויראה אם הכלל הנ"ל מדויק".

בעקבות דבריו, חיפשתי (ע"י פרוייקט השו"ת) ומצאתי. ואלו הן המשניות שמובא בהם מעשה, והגמרא מקשה שם "מעשה לסתור" ומיישבת "חסורי מחסרא". אציין בכל אחד את המקור בגמרא ובמוסגר את המקור במשנה:

פסחים עה, א (פ"ז מ"ב), סוכה כו, ב (פ"ב מ"א), שם כח, ב (פ"ב מ"ה), נדרים מח, א (פ"ה מ"ו), נזיר יא, א (פ"ב מ"ג), גיטין סו, א (פ"ו מ"ו) [הובא גם בחולין לט, ב], ב"מ פו, א (פ"ז מ"א), ב"מ קב, ב (פ"ח מ"ח) [הובא לעיל כדוגמא] וערכין יט, א (פ"ה מ"א). שני מקומות נוספים, בהם הקושייה בלשון שונה – "מאן תנא דקתני מעשה"⁴: גיטין מה, ב (פ"ד מ"ז) ושם עד, ב (פ"ז מ"ה). מקור אחרון, בגיטין י, ב (פ"א מ"ה), שם הגמ' מקשה על מעשה דרבן גמליאל שהובא במשנה, ורבא מתרץ שם דחסורי מחסרא, ור"ג מיפלג פליג (ודלא כאביי), וע"ש. וגם זה מהסוג של "מעשה לסתור" אע"פ שלא נכתב כך להדיא.⁵

4. כלומר, המקשן מבין כבר בקושיה שהמעשה מתאים לשיטה שונה מזו הכתובה במשנה.

5. מאידך, מצינו פעמיים בש"ס שהגמ' מקשה "מעשה לסתור" אך אינה מיישבת בדרך של "חסורי מחסרא". בשתי המקומות מדובר על **ברייתות** הפותחות ב"תנו רבנן" (ולא משניות), והם: ברכות טז ע"ב וב"מ קב ע"א.

בכל י"ב המקורות הנ"ל, במשנה איתא "מעשה" בלי וא"ו, ובגמרא, לאחר שמישיבים "חסורי מחסרא", איתא "ומעשה נמי", וזה מתאים מאוד לדברי הרב הון עשיר.⁶
אלא שמצאתי שלשה יוצאים מן הכלל, והם: ביצה כד, א (פ"ג מ"ב), נדרים סו, א (פ"ט מ"י) וע"ז סה, ב (פ"ה מ"ב). באלו איתא במשנה "ומעשה", ואינו תואם את כללו של הרב הון עשיר.
בסה"כ יש ט"ו מקומות בש"ס שיש בהם "חסורי מחסרא" מסוג "מעשה לסתור", ואם מצאנו שלושה יוצאי דופן הרי זה אחוז ניכר (1/5) מן הכלל.
וכדי להעמיד דברי בעל הון עשיר על מכונם, נעתיק את לשון המשנה והגמרא בכל אחד מהיוצאים מן הכלל, ונבאר:
המקור ממסכת ביצה (כד, א):

מתני'. מצודות חיה ועוף ודגים שעשאן מערב יום טוב - לא יטול מהן ביום טוב, אלא אם כן יודע שנצודו מערב יום טוב. ומעשה בנכרי אחד שהביא דגים לרבן גמליאל, ואמר: מותרין הן, אלא שאין רצוני לקבל הימנו.
גמ'. מעשה לסתור? - חסורי מחסרא והכי קתני: ספק מוכן - אסור, ורבן גמליאל מתיר. ומעשה נמי בנכרי אחד שהביא דגים לרבן גמליאל, ואמר: מותרין הן, אלא שאין רצוני לקבל הימנו.

והנה, הגר"מ מאזוז שליט"א (שם) כבר הביא מקור זה כיוצא מן הכלל, אך כתב שמצא במשניות הגדולות שבדפוס נאפולי (רנ"ב), בכ"י קמברידג' וכן במשניות שבירושלמי שהגירסא "מעשה", ולפ"ז מיושב.

אך אחר החיפוש נראה שאין בזה צורך, כיוון דמרא דשמעתא, הרב הון עשיר גופיה, גרס במשנה זו דביצה (ג, ב) "ומעשה" כגירסא הרגילה שבמשנה ובבלי, ואף ביאר את פשר השינוי שם בזה"ל:

ומעשה בגוי אחד וכו' ואמר מותרים הם" - בטלטול,⁷ מכלל שבאכילה גם הוא הורה לאסור, משום ספק מוכן. ואע"ג דמ"מ פליג את"ק דס"ל דאסורים אף בטלטול, דמכח זה אמרו בש"ס חסורי מחסרא ור' גמליאל מתיר, מ"מ לא רצה התנה (צ"ל: התנא) לשנותו בפירוש, כדי שלא

ע"ש. ומעניין לדייק שבשתי מקומות אלו אכן הגירסא בברייתא היא בוא"ו (בברכות "ושל רבן גמליאל" ובב"מ "ומעשה"), וא"כ לא שייך לתרץ בכה"ג "חסורי מחסרא". ודו"ק.

6. ואכן, בכל המקומות הללו - במשניות שפירש ה"הון עשיר" - כתב ש"אין החסרון הזה צריך טעם", משום שכתוב "מעשה", ומוכח שמתייחס לדין אחר.

7. מותרים בטלטול ע"פ דברי הגמ' להלן שם (כד ע"ב), שדנה בדברי ר"ג "מותרין הם" וז"ל: "מותרין למאי? רב אמר: מותרין לקבל (רש"י: בטלטול, דכולי האי לא אחמור מספק מוכן דלתסרו בטלטול, אבל באכילה - לא שרינהו רבן גמליאל), ולוי אמר מותרין באכילה - קאמר רבן גמליאל, ולא דסבירא לרב ולוי כותיה, אלא מלתיה הוא דמפרשי, ולוי אמר: מותרין באכילה. אמר רב: לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת. דאנא ולוי הוינן קמיה דרבי כי אמרה להא שמעתא. באורתא אמר: מותרין באכילה, בצפרא אמר: מותרין לקבל. אנא דהואי בי מדרשא - הדרי בי, לוי דלא הוה בי מדרשא - לא הדר ביה", וע"ש.

נטעה לפרש כמ"ש ברמשא בבית המדרש מותרים באכילה, אלא כמו שאמרו בצפרא **דחזר בו ואמר מותרים בטלטול**, כדאיתא בש"ס, וזה נדענו בהזכירו דברי ר"ג במעשה לבד **ובוי"ו**, דנראה כאילו הוא ראה לדברי ת"ק, וא"א שיהיה במעשה הזה שום ראייה, אלא כשנפרש **ד"מותרים דאמר ר"ל (צ"ל: ר"ג) בטלטול** וכדפרשנו.

נמצא שיש טעם מיוחד מדוע במשנה זו הגירסא היא "ומעשה", כדי להדגיש לנו שכאן רבן גמליאל אינו חולק על תנא קמא מכל וכל, אלא אף הוא מודה ש"ספק מוכן" אסור באכילה ביו"ט, ואם כן המעשה אינו סותר באופן מוחלט את הדין שברישא. עתה, נעבור לסוגיא בנדרים (סו, א):

מתני'... קונם שאני נושא את פלונית כעורה והרי היא נאה, שחורה והרי היא לבנה, קצרה והרי היא ארוכה - מותר בה, לא מפני שהיא כעורה ונעשת נאה, שחורה ונעשת לבנה, קצרה ונעשת ארוכה, אלא שהנדר טעות. **ומעשה** באחד שנדר מבת אחותו הנייה, והכניסוה לבית ר' ישמעאל ויפיה, אמר לו ר' ישמעאל: בני, מזו נדרת? אמר לו: לאו, והתירה ר' ישמעאל.

גמ'. מעשה לסתור (רש"י): דרישא קתני אם היא נאה מעיקרא הוי נדר בטעות אבל אם נעשת נאה ע"י קישוט כגון הך דר' ישמעאל הוה ליה נולד, ואין פותחין בנולד, והדר קא מפיק מעשה אפ"י היכא דנעשת נאה ע"י קישוט פותחין לו)? חסורי מחסרא והכי קתני, ר' ישמעאל אומר: אפילו כעורה ונעשת נאה, שחורה ונעשת לבנה, קצרה ונעשת ארוכה; מעשה באחד שנדר מבת אחותו, והכניסוה לבית ר' ישמעאל ויפיה וכו'.

ומצאתי, שהר"ן אכן גורס "מעשה" בלא וא"ו (בביאורו לדברי הגמ', בד"ה "מעשה לסתור", וע"ש), וכן גירסת המאירי (אין בספר הון עשיר פירוש למשנה זו), ולפי זה אתי שפיר.

וכן יש להעיר בסוגיא זו, שבתירוץ הגמ' דחסורי מחסרא איתא **"מעשה** באחד...", ולפי הכלל שבידינו היה צריך לומר "ומעשה נמי" כבשאר המקומות, שהרי המעשה מתייחס למשפט שהוסיפה הגמ'?

והנה, כתב רש"י (בד"ה "חסורי מיחסרא") וז"ל:

רבי ישמעאל אומר אפ"י כעורה ונעשת נאה ע"י קישוט אינו נדר ופותחין לו ומעשה נמי וכו'.

והרי לנו שרש"י גורס **"ומעשה נמי"**, ודלא כגירסתנו "מעשה", משום שאין זה עניין חדש.⁸

והסוגיא השלישית, בעבודה זרה (סה, ב):

8. אמנם בד"כ כאשר רש"י משנה את הגירסא הוא כותב "ה"ג" וכו' ואח"כ מבאר את הגירסא שהביא, וכאן שלא כתב "ה"ג" נראה יותר שבא לבאר את הגמ' ולא לגרוס (ואכן הוסיף לדברי הגמ' שנעשת נאה **"ע"י קישוט"** דוקא, ולא שנשתנתה ממש, דא"כ הוי נולד). אך בין כך ובין כך, אין לחדד דמשמע שכך הבין רש"י את דברי הגמ', שלאחר הוספת דעת ר' ישמעאל ע"י הגמ', המעשה **נמשך** משם, שלא כמו במשנה, ולכן כתב רש"י "ומעשה נמי", כדרך הגמ' בשאר מקומות דומים.

מתני'. יין נסך שנפל ע"ג ענבים - ידיחן והן מותרות, ואם היו מבוקעות - אסורות. נפל ע"ג תאנים או על גבי תמרים, אם יש בהן בנותן טעם - אסור. **ומעשה** בביתוס בן זונן שהביא גרוגרות בספינה, ונשתברה הבית של יין נסך ונפל על גביהן, ושאל לחכמים והתירום. גמ'. מעשה לסתור? חסורי מחסרא והכי קתני: אם נותן טעם לפגם הוא - מותר, ומעשה נמי בביתוס בן זונן שהיה מביא גרוגרות בספינה, ונשתברה הבית של יין נסך ונפל על גביהן, ובא מעשה לפני חכמים והתירום.

והנה, בדקתי במשנה שבמשניות ומצאתי הגירסא שם "**מעשה**" בלא וא"ו. וכן בספר הון עשיר כתב להדיא וז"ל: "**ומעשה**" לא קתני, ש"מ **דדין אחר בפני עצמו הוא**, ובזה החיסרון מובן ואינו צריך טעם". (וכך הוא כותב ברוב המשניות שיש בהם מעשה לסתור). וא"כ נראה שנפלה ט"ס בדפוס הגמרא, וצ"ל גם שם "**מעשה**".⁹

עד כאן ביארנו בס"ד סוג אחד של "חסורי מחסרא", המופיע בדברי הגמרא על ט"ו משניות בש"ס (ופעם נוספת בחולין לט, ב, מצוטט מהגמ' בגיטין ס, א) מתוך מאה. ואמנם יש להבחין, שבסוג זה של "מעשה לסתור" מתבארות בדרך "חסורי מחסרא" משניות בלבד, בשונה משאר המקומות (רובם), שבהם הגמרא מבארת בדרך כזו בין משניות ובין ברייתות, כפי שנביא לקמן (וראה לעיל הערה 5).

חיסרון בהבנת המשנה

את עיקר הביאור בסוגיית "חסורי מחסרא" נקדיש לרוב המוחלט של המקורות (85 מתוך 100), בהם הקושיה אינה "מעשה לסתור", אלא ישנו קושי בהבנת המשנה או הברייתא, ועל כך הגמ' מתרצת שיש חיסרון במשנה. כגון: תנן בב"ב (מב, א):

האומנין, והשותפין, והאריסין, והאפוטרופין - אין להם חזקה. לא לאיש חזקה בנכסי אשתו, ולא לאשה חזקה בנכסי בעלה; ולא לאב בנכסי הבן, ולא לבן בנכסי האב. במה דברים אמורים - במחזיק, אבל בנותן מתנה, והאחין שחלקו, והמחזיק בנכסי הגר - נעל וגדר ופרץ כל שהוא הרי זו חזקה.

ובגמ' (שם נב, ב):

אטו כל הני דאמרינן לאו בני חזקה ניהו? **חסורי מחסרא והכי קתני**: במה דברים אמורים - בחזקה שיש עמה טענה, כגון מוכר אומר לא מכרתי ולוקח אומר לקחתי, אבל חזקה שאין

9. חשוב להעיר בעניין זה, שאין זה מוכרח שבמקום שהגמרא אינה מקשה "מעשה לסתור" תהיה הגירסא דווקא "ומעשה". ואכן מצאנו מקומות רבים שהנוסח הוא "מעשה", ולפרטן אי אפשר. מ"מ יש לשים לב שבתחילת משנה תמיד איתא "מעשה", וכן לעיתים המשנה עצמה מביאה מעשה ומבארת שהוא מעשה לסתור, כגון בברכות (פ"ב מ"ה) "מעשה בר"ג שקרא בלילה הראשון שנשא", שמעשהו היה נגד דברי המשנה, ומיד המשנה מביאה את דברי תלמידיו ותשובתו בעניין, ע"ש. במקרים כגון אלו ודאי שהגירסא היא "מעשה". מאידך, רק בשנים עשר מקומות במשנה הנוסח הוא "ומעשה". ואכמ"ל.

עמה טענה, כגון נותן מתנה, והאחין שחלקו, והמחזיק בנכסי הגר, דלמקני בעלמא הוא, נעל, גדר, פרץ כל שהוא - הרי זו חזקה.

אפשרות אחרת של חיסרון בהבנה לולי השלמת המשנה היא כאשר מתווסף באמצע המשנה מושג או מקרה חדש שלא דובר עליו קודם לכן. במקרים אלו קושיית הגמ' היא במבנה כזה: "עניין פלוני מאן דכר שמיה/שמה (לנקבה)/שמייהו (לרבים)". לדוגמא, בגיטין (ט, ב, יט, ב):

עדים שאין יודעים לחתום, מקרעין להם נייר חלק וממלאים את הקרעים דיו; אמר רשב"ג: במה דברים אמורים - בגיטי נשים, אבל שחרורי עבדים ושאר כל השטרות, אם יודעין לקרות ולחתום - חותמין, ואם לאו - אין חותמין. **קרייה מאן דכר שמיה? חסורי מחסרא והכי קתני:** עדים שאין יודעין לקרות - קורין לפניהם וחותמין, ושאין יודעין לחתום - מקרעין להם.

צורה כזו של "חסורי מחסרא" מופיעה בחמישה עשר מקומות בש"ס. בשאר המקומות (70) ההוספה מבארת את המשנה בצורות שונות, בעקבות קושי בהבנת מחלוקת התנאים, בעיה כלשהי במבנה המשנה וכדומה, וכמו בדוגמא דלעיל ממסכת ב"ב. כעת נעמוד על הביאור הכללי בנושא זה.

בספר "סדר תנאים ואמוראים" שמחברו הוא מתקופת הגאונים (כנראה אחד מגאוני סורא) כתב בפשטות שאכן ישנם מקומות בהם חסר מן המשנה, וחכמי התלמוד השלימו את החסר, וז"ל (חלק ב, אות טד):

וכל היכא דאיכא "חסורי מחסרא והכי קתני", זה שכתוב אחר חסורי מחסרא (כלומר: המשפט שמוסיפה הגמ' למשנה) אמרו חכמים חסר מן המשנה וכך היה ראוי במשנה לומר, הואיל ולא אמרה אותה המשנה תקנו החכמים בגמרא.

וכך נראה מדברי רבינו יצחק קנפאנטון בספר דרכי התלמוד (פרק ב אות ח):

ובכל פירוש או תירוץ שיפרש המקשה, או יתרץ המתרץ במשנה או ברייתא או איזה מאמר, תהיה רואה היאך מתיישב אותו פירוש או התירוץ על לשון אותה המשנה או ברייתא, והיאך טובל אותו הפירוש, אם הוא דחוק או מרווח, כדאמרינן 'חסורי מחסרא והכי קתני', ו'הכי קאמר', **כי אלו התירוצים הם דחוקים.**

משמע שלהבנתו כאשר אמרינן בגמ' חסורי מחסרא, דברים ככתבם שחסר חלק במשנה, ועל כן "אלו התירוצים הם דחוקים", לפי שיש בזה מן הדוחק שמשנתנו אינה שלמה. אמנם, בהקדמת ספר "פאת השולחן"¹⁰ (לר' ישראל משקלוב) כתב בשם הגר"א בזה"ל:

10. וכן הובאו דברים דומים בפירוש "מעלות הסולם" על ספר עליות אליהו, הערה יא.

והיה (הגר"א) יודע כל חסורי מחסרא שבתלמוד משיטותיו דלא חסרא כלל בסדר שסידר רבינו הקדוש המתני, ולא אורחא שחיסר דבר, רק **דרכי ס"ל כחד תנא דאליביה סתמה ולא חסר כלל אליביה**, וגמרא ס"ל כאידך תנא ואליביה קאמרה הגמ' חסורי מחסרא והכי קתני.¹¹

ובשו"ת מלמד להועיל (לרד"צ הופמן; ה"ג סי' סא) הביא הוכחה לדברי הגר"א, וזה תורף דבריו: שנינו בריש פרק בתרא דב"ק (קיא, ב):

הגוזל ומאכיל את בניו, והניח לפניהם (או שהאכילם או שהניח לפניהם את הגזילה) - פטורין מלשלם, ואם היה דבר שיש בו אחריות (כפי שיבואר בגמרא) - חייבין לשלם.

ובגמ' שם:

אמר רב חסדא: גזל ולא נתיאשו הבעלים, ובא אחר ואכלו ממנו, רצה - מזה גובה, רצה - מזה גובה; מאי טעמא? כל כמה דלא נתיאשו הבעלים, ברשותיה דמריה קאי. תנן: הגוזל ומאכיל את בניו, והניח לפניהם - פטורין מלשלם; תיובתא דרב חסדא! אמר לך רב חסדא: כי תניא ההיא - לאחר יאוש.

אם הניח לפניהם - פטורין מלשלם. אמר רמי בר חמא, זאת אומרת: רשות יורש כרשות לוקח דמי (מאחר שהעמדנו דברי המשנה ש"הניח לפניהם פטורין" לאחר יאוש, משמע שהיורשים הם כקונים, ולכן פטורים, הואיל וקנו את הגזילה ביאוש ובשינוי רשות); רבא אמר: רשות יורש לאו כרשות לוקח דמי, והכא במאי עסקינן - כשאכלום (ושוב א"א לתובעם, שהרי הם לא הגזלנים). הא מדקתני סיפא: אם היה דבר שיש בו אחריות (רש"י: כגון דבר הניכר לרבים ונראה כל שעה כעין

11. דבר זה מזכיר את שיטת הגר"א בביאורו לשו"ע, שמפרש הרבה פעמים את דברי השו"ע במקום אחד ע"פ דעת הרמב"ם ובמקום אחר ע"פ דעת הרא"ש (דרך משל), אף שהם חולקים, כיון שהוא תפס את השו"ע כספר שמלקט דעות הראשונים ולא כספר המכריע כדעת מי ההלכה (כך שמעתי מיד"נ ר' דניאל סגרון נר"ו, ששמע מפי הגאון רבי שלמה פיישר שליט"א). ומצאתי דוגמא לדבר: השו"ע (או"ח סי' מז סעי"ד) כתב "נשים מברכות ברכות התורה". והקשו האחרונים, כיצד מברכות "וצוננו", הרי פטורות ממצוות תלמוד תורה? ועי' במג"א (סקי"ד) שחייבות ללמוד דינים שלהן, וכמ"ש ביו"ד (סי' רמו סעי"ו). ועוד כתב בשם האגור (סי' ב, הובא בב"י שם), שחייבות לומר פרשת הקרבנות כמו שחייבות בתפלה. עכ"ד. אך בביאור הגר"א שם כתב וז"ל: "ענין מ"א בשם אגור, ודבריהם דחויין מכמה פנים, וקרא צווה "ולמדתם את בניכם" ולא בנותיכם, היאך תאמר "וצוננו", ונתן לנו? אלא העיקר ע"פ מ"ש תוספות (ר"ה לג ע"א, ד"ה הא רבי; קידושין לא ע"א, ד"ה דלא מפקידא) ושאר פוסקים, **דנשים מברכות על כל מ"ע שהזמן גרמא**...". והדבר תמוה, שהרי השו"ע עצמו סובר, כידוע (עי' סי' תקפט סעי"ו, סי' יז סעי"ב, ודלא כהרמ"א שם, והדברים עתיקים), שנשים אינן מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמא, ואיך אפשר ליישב בדרך זו את שיטתו? אלא, מכאן ראייה לאמור לעיל בדעת הגר"א (וידדי הרד"ס הנ"ל הראני גם בביאורו ל"ר"ס שיא (ד"ה וכל זה) וז"ל: "וכמו שכתב הגר"א בהדיא בביאורו דמה שכתב בסוף ס"ב והוא הדין אם הוא בבזיון וכו' הוא לפירש"י, דהוא היפך משיטת הרמב"ם שהחזיק המחבר בה בט"א". ועוד: סתירת פסקי השו"ע בדין בישול בשבת, בין סי' רנג ס"א לסי' רנד ס"ב, האם כחנניה או כחכמים, וע"ש בביהגר"א). ומעתה, כנראה שכך הבין גם את המשנה, שפעמים רבי הביא דעה של תנא, שלא נפסק כמותה בגמ'.

קרקע או כגון טלית וכסות) – חייבין לשלם (רש"י: מפני כבוד אביהן, שהבריות אומרות 'זו טלית שגזל פלוני'), מכלל דרישא בגזילה קיימת עסקינן?! אמר לך רבא, הכי קאמר: אם הניח להם אביהם אחריות נכסים – חייבין לשלם (כיון שאביהם הניח להם קרקעות משלו בחייו, ולכן אף אם אכלו את הגזילה חייבים להשיב מאותם נכסים, כיון שהשתעבדו לנגזל בחיי הגזלן). והא מתני ליה רבי לרבי שמעון בריה: לא דבר שיש בו אחריות ממש, אלא אפילו פרה וחורש בה, חמור ומחמר אחריו – חייבין להחזיר מפני כבוד אביהן (וא"כ מדובר בגזילה קיימת, דלא כרבא)!! אלא אמר רבא: כי שכיבנא, ר' אושעיא נפיק לוותי (רש"י: יצא לקראתי), דתריצנא מתני' כוותיה; דתני רבי אושעיא: הגוזל ומאכיל את בניו – פטורין מלשלם; הניח לפניהם, גזילה קיימת – חייבין, אין הגזילה קיימת – פטורין; הניח להם אביהם אחריות נכסים – חייבין לשלם.

וכל מעיין ישר יחזו פנימו, שדברי ר' אושעיא אינם עולים בקנה אחד עם פשט המשנה, ועוד, הרי רבי עצמו פירש את המשנה לרבי שמעון בנו באופן אחר מדברי ר' אושעיא. ולכן העמיד שם רש"י (ד"ה "דמתרצינא"):

וחסורי מיחסרא, ולא מוקי לה בדבר המסויים ובגזילה קיימת כרבי, דכיון דאשכחן הכי מתריצנא לה מתניתין כברייתא ולא חיישינן למאי דמתני רבי לר' שמעון בריה דברייתא קיימא כוותיה.

ומכאן ראייה, שהאמוראים בגמרא פירשו את המשנה כדעה אחת ע"י חסורי מחסרא, אף שבאמת רבי לפי שיטתו לא חיסר כלום. עכ"ד.¹²

והדברים מתמיהים, שהרי ברבים מן המקומות הגמ' מקשה קושיה בהבנת המשנה, או שיש שתי משניות הסותרות זו את זו, ובעקבות כך מבארת הגמ' דחסורי מחסרא, ובמקרה זה ודאי לא שייך לומר שרבי ס"ל כחד תנא, שהרי מהיכי תיתי לומר שיש תנא כלשהו שסובר סברא מוקשית שאינה מובנת כלל ורבי ס"ל כוותיה?

ועוד קשה, שהרי ברוב המקומות הגמ' מיישבת דחסורי מחסרא מסברא ללא סיוע מברייתא או משנה אחרת, ואם נאמר שרבי סבר כתנא מסוים (שאיננו יודעים מי הוא זה ואי זה הוא) – מנין לנו לבאר דברי המשנה באופן אחר מהבנת אותו תנא? לכה"פ יש להביא לכך סיוע ממקור תנאי אחר, או להוכיח שיש רבים החולקים על אותו תנא כדי שנוכל לומר שהלכה כמותם ולא כסתירת המשנה?¹³

ונראה, שקושיות אלו או אחרות, הכריחו את רד"צ הופמן, בהמשך דבריו, להסתייג חלקית ממה שכתב בשם הגר"א:

12. וע"ע במבוא לספר "ארים נס"י" עמ"ס גיטין (עמ' 40-39), שהביא כמה ראיות נוספות לדברי הגר"א.

13. עוד יש להקשות, מדוע הגמ' מסתירה ממנו את העובדה הכה חשובה הזו (שרבי סתם כחד תנא), הרי יש כאן בעצם מעין "רמאות" ח"ו – הגמ' נותנת רושם שזה הפשט במשנה, ובאמת המשנה התכוונה לפשט אחר ויש תנא עלום אי-שם בכרכי הים שסובר כמשנתנו?

ונראה לי, דלא בכל חסורא מחסרא אמר הגאון להדא מילתא, כי באמת יש מקומות שחיסר התנא כמה מלות.

הוא הוכיח זאת מדברי רש"י בב"מ (קיד, ב, ד"ה ורבא אמר), שכתב שלדעת רבא התנא שכח וחסר ודילג כמה מילים בברייתא, וע"ש בסוגיא. ולא דווקא בברייתא, אלא אפילו במשנה יש לפעמים חסרון דברים.

א"כ, מה פשר אותם חסרונות שיש במשנה לדברי רד"צ הופמן?
למען הקיצור, נעתיק כאן את דבריו העיקריים בביאור העניין:

דע לך, דבששה סדרי משנה שלפנינו יש עוד חסרונות וקיצורים... וכדי להבין את זאת נטה אוזן קשבת למה שאמרו גאוני קדמאי, אשר כל דבריהם דברי קבלה, בענין זה. זה לשון הגאון בתשובה שנדפסה בספר שערי תשובה ס' כ': וששאלתם על אנשי המעשה, דע מימות משה רבינו עד הלל הזקן היו שש מאות סדרי משנה כמו שנתנם הקב"ה למשה בסיני, ומן הלל ואילך נתמעט ונתמסכן העולם וחלשה כבודה של תורה, ולא תקנו מהלל ושמאי אלא ששה סדרים בלבד. והם אותם שתקנו היו אנשי משנה, לא הראשונים ולא אנשי מעשה שהי' בראשונה. עכ"ל הגאון. והן הן הדברים שנאמרו בשינוי מעט ב"סדר תנאים ואמוראים"¹⁴ ובתשובה אחרת המיוחסת לר' שרירא גאון...

וכל דברי גאונים הללו יסודן בתלמוד, דאיתא בחגיגה י"ד ע"א: משענה - אלו בעלי משנה, כגון ר' יהודה בן תימא וחביריו. פליגי בה רב פפא ורבנן, חד אמר שש מאות סדרי משנה וחד אמר שבע מאות סדרי משנה [פירש"י: היה ביניהם]. וא"א לומר דרב פפא קאי על זמן ר' יהודה בן תימא וחביריו, דהוא היה בימי רבי, ובימיו לא היה ת"ר סדרי משנה, אלא ע"כ דר' פפא אקרא דישעיה (ג, א) קאי, דבימי ישעיה היו ת"ר סדרי משנה...

והנה לפי "סדר תנאים ואמוראים" מן הלל ואילך [פ' בדור אחרי הלל] חלשה כבוד התורה, וצ"ל דאחרי מות הלל אחרי אשר התחילו פלוגתות דב"ש וב"ה כבר חלשה כבוד התורה ואחרי מות ר"ג הזקן בטלה לגמרי רבוי התורה דהיינו ת"ר סדרי משנה, ועוד נתמעט כבוד התורה יותר אחרי מות ר' עקיבא כדתנן בסוף סוטה (מט ע"א) משמת ר' עקיבא בטל כבוד התורה. עכ"פ נעמד מדברי הש"ס והגאונים דששה סדרי משנה שלנו נסדרו תחילה בימי תלמידי שמאי והלל תחת אשר היה להם בימי קדם ת"ר סדרים...

ועתה נאמר, כיון דנתחסרו המשניות כ"כ כדי להקל על הזכרון, בודאי כמה הלכות אשר כעת נמצאות בתוספות וברייתות ובמימרות האמוראים, בימים קדמונים במשנה נשנו, וחוף מזה חיסרו כמה דברים במשנה אשר כל מבין היה יכול להשלים ע"י סברתו או ע"י ההקישים ממקום אחר, כי למה להם להלאות הזכרון בדבר שאין בו צורך, ולגרום עי"ז שישתכחו

דברים אחרים הנצרכין.¹⁵ וגדולה מזו ראינו שכתב הרמב"ם בפ' המשניות לריש פ"ד דמנחות, דהלכות צצית ותפילין לא שנה במשנה מפני שהיו באותו הזמן ידועות לכל.

בסוף דבריו הוכיח רד"צ הופמן, שאף במשניות שאין עליהן בבלי לפעמים מוכרחים לתרצן בדרך של חסורי מחסרא, משום שחסרות בהן מילים, וכדברי "סדר תנאים ואמוראים". ועוד האריך בעניין זה, ויותר ממה שהבאתי לפניכם כתוב שם.

לסיכום, תורף דבריו, שהחיסרון במשניות אינו מחמת שכחה, אלא משום שלא רצו "להלאות הזיכרון בדבר שאין בו צורך" ולכן קיצרו את המשניות והשמיטו את הדינים שהיו ידועים לכל. אך בספר "הליכות עולם"¹⁶ (ש"ב פ"ב אות יד) כתב, שהגמ' אומרת חסורי מחסרא דווקא כדי להוסיף, אבל לא "להחליף דבר בהפכו". וביאר שהטעם לכך הוא: "משום דאדם טועה בגירסא לחסר דבר על ידי שכחה אבל להחליף דבר בהפכו לא".¹⁷

ומדבריו משמע, שחסרונות המשנה הם אכן **טעות שנוצרה מחמת שכחה**, ודלא כדברי רד"צ הופמן.¹⁸

15. יש להעיר, כי סברא זו תמוהה מאוד, שהרי יש הרבה דברים פשוטים שהמשנה ביארה, ומאידיך יש הרבה דברים מסובכים שהמשנה השמיטה והם עומדים בגמ' בחסורי מחסרא?

16. לר' ישועה ב"ר יוסף הלוי, חי בסוף תקופת הראשונים. הספר מכיל כללי התלמוד ותולדות התנאים והאמוראים.

17. ובהמשך כתב שהדבר מוכח מדברי רש"י בפ"ק דסנהדרין. ונ"ל דכוונתו לרש"י שם י"ב, ד"ה "והא עבור קתני", וז"ל רש"י: "דרך תנא טועה בגירסא לחסר תיבה על ידי שכחה, אבל אין נחלף לתנא בין גירסת קידוש לגירסת עיבור". ומבואר שזו טעות של התנא עצמו, בשונה משיטת ר"י קארו להלן. אם כי ייתכן שהכוונה לתנאים ששונים את המשניות ולא לרבי מסדר המשנה, ולפ"ז גם בעל הליכו"ע סובר שרבי עצמו לא טעה.

ואמנם עי' בספר יד מלאכי (לרבי מלאכי ב"ר יעקב הכהן, חי לפני שלש מאות שנה בערך. הספר מכיל שלשה חלקים: ח"א כללי התלמוד, ח"ב כללי הפוסקים, ח"ג כללי הדינים בסדר א"ב) בכללי התלמוד כלל רפד, חלק מכל וכל על מ"ש בהליכות עולם, וכתב: "אשכחן בגמרא דמשנה מהין ללאו, דהוה ליה מחליף דבר בהפכו וזה בפ"ק דסנהדרין דף י"ב ב', דעלה דתניא שם ע"א ר' יהודה אומר מעברין מחסרינן ליה ומתקנינן רבי יהודה אומר אינה מעוברת. ומכאן תשובה מוצאת למ"ש בעל הליכות עולם בש"ב פ"ב, דדוקא להוסיף אמרינן חסורי מחסרא אבל להחליף הדבר בהפכו לא, דליתא". ואח"כ התייחס להוכחת בעל הליכות עולם מדברי רש"י הנ"ל, וכתב (ההערות שבמוסגר שלי): "וכן גבי איכא דאמרי מצינו שיש שינוי בין הין ללאו (כלומר דאיכא תרי לישני בשם אותו אמורא, ולישנא קמא אומרת דבר אחד ואיכא דאמרי בהיפך לגמרי) בפ"ק דביצה דף י"ג א', וע"ש בתוס' (ד"ה "איכא דאמרי", שהקשו שם בשם השר מקוצי דבכל התלמוד לא מצינו א"ד כה"ג וע"ש במה שתירץ). הגם שכתב רש"י בפ"ק דסנהדרין דף י' ב' דלא טעי איניש בהכי וכ"כ עוד בשבת דף ק"ז ב' (ד"ה "אל רבא", וז"ל שם: "ולא טעי תנא בין מנו ללא מנו") ע"ש". עכ"ל. לדבריו, אע"פ שרש"י כתב זאת בשתי מקומות, מ"מ הא חזינן להדיא שהגמ' אומרת חסורי מחסרא אף להחליף הדבר בהפכו, ודלא כרש"י. ואכמ"ל.

18. אך במקרה שהאמוראים מבארים את לשון התנא במשנה או בברייתא מחמת קושיה בדרך של "נעשה כמי" (עי' למשל שבת צא ע"ב): "חזקיה מתרץ לטעמיה... אבל מליאה חרדל - נעשה כמי שהוציא את כל הקופה, וחייב" וכן עניין זה מצוי בביצה כד ע"ב, קידושין ה ע"ב ועוד רבים), כתב בהליכות עולם במק"א (ש"ג פ"ב אות

ומרן רבי יוסף קארו בחיבור כללי התלמוד שלו (על ס' הליכות עולם שם) כתב באופן דומה:

ויש לתמוה, למה היה חסרון במשנה שהוצרך לומר בקצת מקומות חסורי מחסרה והכי קתני, ולמה לא שנאה כתקנה? ונראה לי שהטעם מפני שכשהיו שונים על פה גרמה **השכחה בקצת מקומות ושכחו קצת תיבות.**

אך הוא מוסיף לבאר, שאין זו טעות של רבי מסדר המשנה, כי רבי ידע גם ידע שיש חיסרון במשנה, ובכל זאת השאיר את המשניות כמות שהן בלי שינוי. וסיבת הדבר:

ולא רצה רבי לכתוב אלא בלשון שהיתה שגורה בפי רוב התלמידים, על דרך 'משנה לא זזה ממקומה' (יבמות ל ע"א), **וסמך על המעיין שיבין החסרון ויגיה.** וכן כתבו התוספות ז"ל בפרק קמא דנזיר דף י' (ע"א, ד"ה "מי קתני"), דדוקא היכא דמוכח החסרון יש כח להוסיף על לשון המשנה.

לדעת רד"צ הופמן, מלכתחילה לא הייתה שום טעות במשנה, אלא קיצרו הלשון במתכוון כדי לא להלאות את הזיכרון, וחסירו כמה דברים במשנה שאפשר להשלים ע"י הסברא. אך לדעת מרן, החיסרון נגרם מחמת שכחה וטעות, ואח"כ רבי השאירו בכוונת מכוון וסמך על המעיין שיבין החסרון ויגיה. ובעיקרון דעתו כדעת בעל הליכ"ע שיש טעויות במשנה, ואולי נחלקו רק לגבי סידור המשנה ע"י רבי – האם רבי טעה אף הוא או לא.

בעל "תפארת ישראל" (ערכין ד', א, בבעז) פירש שהיו לומדים בניגון ובנעימה:

וע"י הניגון נזכר היטב לישראל דמתני', באשר שהיה הזמר מסודר לפי המלות והבבות שבמשנה. ולכן כמה פעמים בחר התנא ג"כ במלה זאת ולפעמים באחר, הכל כפי הנאות לקול השיר המיוחד להמשנה... ומה"ט אף שהיה חסורי מחסרה הניחוה כך, מדמובן ממילא דאל"כ יהיה מעשה לסתור,¹⁹ ואם היו מבלבלים המלות יתבלבל השיר המיוחד לה ויתבלבל הזכרון, ותשתכח המשנה ח"ו.

ובמבוא לספר "ארים נסי" עמ"ס גיטין (עמ' 41 בהערה) הקשה קושיא פשוטה, דבמחכ"ת אין זה מחוור, דמעיקרא למה חיסרו ולא שנו את המשנה כדבעי, ואת הנגינות יתאימו על פי המלים, ולא להיפך. דאל"כ, בכל מקום שהמפרשים מקשים על חיסרון שיש בפסוק, נתרץ שחיסרו מפני ניגון הטעמים?! אלא על כרחך, שמתאימים את הניגון למלים ולא להיפך. עכ"ד.

אולי כוונת בעל התפא"י היא שהיו לומדים את המשניות בניגון קבוע לכל המשניות בע"פ, ובזה לא חששו לחסר מהן. ואח"כ, כאשר רבי סידר את המשניות בכתב – השאירן כפי שהתרגלו לאומרן. והטעם לזה נראה כדברי מרן השו"ע, שרבי רצה לכתבן בלשון שהייתה שגורה בפי רוב

(יד) שאין זה חסורי מחסרה, דהיינו שבמקרה זה התנא לא חיסר מילים אלא התכוון לומר כך וכך (וכעין מה שמצינו בכ"מ שמבארים דברי המשנה "הכי קאמר") והוכיח זאת באורך מכמה מקומות, ע"ש.

19. דבר זה תמוה כשלעצמו, שבהרבה מקומות אין זה "מובן ממילא" שיש חיסרון.

התלמידים ולכן לא שינה. וא"כ אינו עניין לפסוקים שלא שייך לחסר בהם דבר מפני שמתחילה נכתבו ולא נאמרו בע"פ. ועדיין דבריו צ"ע.

ועכ"פ משמע שלדעת התפא"י יש חיסרון ממש במשניות. אך יש הבדל בין דעתו לבין דעת מרן, שלפי דברי מרן מתחילה הייתה טעות, אך לשיטת התפא"י גם מתחילה החסרונות היו מדעת, כדי להתאים את הנגינה למלים.

בספר שני לוחות הברית (בכללי התלמוד (י) כלל למ"ד, אות ה-רט) כתב בלשון חריפה על מי שאומר שהמשנה חסרה ממש, וז"ל:

ידוע שהדבר השלם הוא אשר לא יקבל לא תוספות ולא חסרון, ותורתנו היא תמימה, ואם כן איך אומר על המשנה שהיא חסרה. ומצאתי בספר שארית יוסף (נתיב המשנה, כלל ה'), שכתב בשם הר"ר מתתיה הצרפתי, שכשאומר הגמרא חסורי מחסרא, שאין שם שום חסרון בפועל, כי איך נאמר שהתנא חסר, והאומר שהמשנה חסרה אחד מסמניה חייב.²⁰

וביאר את העניין כך:

אבל ראוי שנאמר שרבי סידר המשנה דרך קצרה, ובאותן תיבות שבמשנה די להבין כוונת התנא... ולעולם אותו חסרון שאומר חסורי מחסרא – בכח לשון המשנה עומד, רוח אלהים עמה לא חסרה דבר, והחסרון הוא בחיקנו ודעתנו, עכ"ל (של ספר שארית יוסף). ועל זה נאמר (דברים לב, מז) "כי לא דבר רק הוא מכם". ופירושו רבותינו ז"ל (ירושלמי פאה, פ"א ה"א) לא דבר רק, ואם הוא רק – הוא מכם. וכדמות זה מצאתי בספר הבטחון של הרמב"ן ז"ל (ס' האמונה והבטחון פ"ט) שכתב וזה לשונו: יש פסוקים הרבה שאנו צריכים להוסיף בהן תיבה אחת או שתיים כדי להבין פשוטו, ולא מפני חסרון המקרא אלא מפני חסרונו, שאין אנו מבינים לשון קודש אלא בענין שיזמה ללשון שאנו שוקעים בו בגלות בעונותינו,²¹ עכ"ל.

העולה מדבריו, שטעם החיסרון אינו מפני שבנקל ניתן להשלים את החסר, כדברי רד"צ הופמן, אלא שאין כלל חיסרון במשנה עצמה, ו"באותן תיבות שבמשנה די להבין כוונת התנא". דברי הגמ' דחסורי מחסרא היינו בכח ולא בפועל, משום שאנו חסרים בהבנה.

אין לכחד, שדברי השל"ה תמוהים, שהרי מצאנו משניות שהגמ' מוסיפה להן משפטים שלמים עם דינים חדשים, וכי את כל זה ניתן להבין – שלא בנבואה – באותן תיבות שבמשנה?

20. על דרך "חיסר אחת מכל סמניה - חייב מיתה" (כריתות ו ע"א).

21. לכאורה מוזר להביא ראיה מדברי הרמב"ן שנאמרו לגבי פסוקים, שניתנו כהווייתם, לענין משניות שנמסרו בע"פ מרב לתלמיד ורבי יהודה הנשיא לקטן מכל המקומות, ובזה סביר שיהיו קיצורים ושיבושים. אמנם נראה, שודאי אין כוונת השל"ה להשוות בין פסוקים למשניות, אלא שהוא תפס כמושכל ראשון ובתורת ודאי, שרבי לא טעה. ובראייתו מדברי הרמב"ן כוונתו לומר, שמצאנו עיקרון זה אף בפסוקים, ולפיכך יש מקום לומר זאת גם לגבי המשנה – שמאחר שרבי סידר את המשנה כך, החיסרון נעוץ בהבנת שכלנו.

בהמשך דבריו (אות רו), הקשה השל"ה מדברי התוס' בשבת (קב, א, ד"ה "רב אשי"), שכתבו על תירוצו של רב אשי שם שהמשנה חסרה (ע"ש בגמ') וז"ל: "אין זה ממש חסורי מחסרא, דמשנה כמו שהיא שנויה יש לפרש כן, אלא כדי לפרשה קאמר בלשון חסורי מחסרא". ומשמע מדבריהם, שבעלמא כאשר מיישבים "חסורי מחסרא" – יש חיסרון ממש! ומיישב השל"ה:

אמנם כי דייקת שפיר לאו הכי הוא, אלא כוונתם הוא דאפילו לפי שכל הבנתנו היא מובנת כמות שהיא, ואין אנחנו צריכין לפרש אותה כאילו היתה חסרה, ולא היה לו לתלמודא לומר שם בלשון חסורי מחסרא, אלא היה לו לומר "הכי קאמר" ... ומה שכתבו התוספות יש כח להוסיף על לשון המשנה, אינם רוצים לומר הוספה בפועל אלא בכח. כלומר, לפרש אותה כאילו היו בה אלו דברים הנוספים.

ע"פ דברים אלו מבאר השל"ה מהו החילוק בין "הכי קאמר" לבין "חסורי מחסרא": כאשר הגמרא מבארת את דברי התנא בדרך של "הכי קאמר", זה פירוש על דברי המשנה כמות שהיא. ואף שהפירוש רחוק מ"משנה מובנת כפי שהיא כתובה. אבל כשהתירוץ הוא "חסורי מחסרא" – "אז אומר התרצן: פירוש המשנה נעלם ממני לפרש אותה כמות שהיא שנויה, ובודאי אין לפרשה בענין אחר אלא כאילו היא חסרה, והיתה נשנית בזה הלשון, וכך היא כוונת המשנה. והחסרון בכח לשון המשנה עומד, ונעלם ממנו איך עומד בכח הלשון, אבל מכל מקום האמת הוא שכוונת המשנה היא כאילו היו אלו התיבות נכתבות בה" (לשון השל"ה).²²

ולפ"ז, מבאר השל"ה מדוע הגמ' אומרת חסורי מחסרא רק כדי להוסיף ולא כדי להחליף דבר והיפוכו – משום שחסרון דברים יכול להתפרנס בתוך לשון התנא, כלומר שסידר המשנה בדרך קצרה, אבל לא ייתכן לומר שהתנא התכוון לכתוב להיפך. וא"כ א"צ למה שכתב בעל הליכות עולם שהטעם לכך הוא משום שאדם טועה בגירסא ומחסר דבר ע"י שכחה, אך אינו הופך את הקערה על פיה. עכת"ד. נמצא, שלפי דברי בעל הליכו"ע חסורי מחסרא היינו שחסר ממש, אך לדעת השל"ה אין שכחה.²³

22. ועי' לר"י קנפאנטון בס' דרכי התלמוד (פ"ו אות ב), שכתב שההבדל בין חסורי מחסרא לבין הכי קאמר הוא כך: "חסורי מחסרא הוא כאשר חסר מן המאמר (כלומר המשנה או הברייתא) אותו עניין לגמרי, שאינו לא בכוח ולא בפועל, אמנם הכי קאמר הוא שחסר משם אותו עניין שאינו בפועל אבל הוא בכח אותו הלשון ואם הוא בדוחק". ונראה דאזיל לשיטתו ע"פ מ"ש בפ"ב אות ה (הובא לעיל) שתירוצים אלו דחוקים ומשמע שלפי תירוצים אלו יש ממש חיסרון במשנה או בברייתא.

23. והשל"ה הוסיף כתב שאף מדברי רבי יוסף קארו (הובאו לעיל) משמע כדעת בעל הליכות עולם. אך לכאורה אינו כן, משום שלדעת מרן רבי עצמו לא היה "טועה בגירסא ומחסר ע"י שכחה" כפי שסובר בעל הליכו"ע, אלא השאיר במתכוון את הגירסא כפי שהיא, על דרך שהייתה שגורה בפי התלמידים, כפי שכתב להדיא. אך י"ל בכוונת השל"ה, דאף לדעת מרן סו"ס יש כאן טעות בגירסא (אמנם טעות מכוונת, אך מ"מ טעות היא), ובה סובר מרן כדעת בעל הליכו"ע, בשונה מדעת השל"ה דס"ל שאין כאן טעות כלל. ודו"ק.

ולתרץ את ראיית רבי יוסף קארו מתוס' דנזיר, שכתבו שיש כח להוסיף על לשון המשנה, כתב השל"ה שאין כוונתם שאפשר להוסיף בפועל, אלא בכח, דהיינו שיש לפרש את המשנה כאילו הייתה בה ההוספה.

וגם את דברי בעל הליכות עולם מבאר השל"ה באופן זה, שאין כוונתו שהתנא באמת טעה בגירסא לחסר דבר ע"י שכחה, אלא: "במה שדרכם של בני אדם לטעות ולשכוח בגירסא, זה דרכו של תנא לכלול זה בתוך מליצת לשונו, והדבר עומד בתוך דבריו רק שנעלם ממנו". אבל להחליף דבר בהיפוכו – אין דרכו של התנא בכך.

ועפ"ז מבאר מדוע אין אומרים חסורי מחסרא בראש המשנה, שהר"ן כתב על כך (נדריים ב, ב ד"ה "פתח בכינויך") שאין אדם שוכח ומחסר בריש דבריו, ולשיטת השל"ה כוונת הר"ן היא שאין דרכם של בני"א בכך, ולכן אין דרך התנא לרמוז דברים בראש משנה.

וע"פ דרכו נראה שהיה מפרש גם את מ"ש בסדר תנאים ואמוראים, שאין הכוונה שהמשנה חסרה ממש, אלא שע"פ הבנתנו – "אמרו חכמים חסר מן המשנה וכך היה ראוי במשנה לומר", אך אליבא דאמת די להבין כוונת התנא באותן תיבות שבמשנה, ו"החיסרון הוא בחיקנו דעתנו".

בספר הון עשיר (הקדמה למשנה) נטה אחר דברי השל"ה, ונקט שאכן כך היא דעת התוס', שהחיסרון הוא בפועל ולא בכח. והוסיף שכן משמע בזוהר רעיא מהימנא (פרשת צו, דף כז ע"ב). וז"ל הזוה"ק:

ואי חסר שום פסק ממתניתין כמה דאוקמוה, זה חסר מן המשנה, אתון מתקנין לון, והאי הוא "חסרון שיוכל להמנות", ואי ייתי טפש ויפיק שום ביש על ההוא אומנא דחתיך לבושיין, ויימא: וכי אורייתא איהי חסר? והא כתיב "תורת ה' תמימה" – תמימה בכל אברין דגופא דאינון רמ"ח פקודין, הדא הוא דכתיב "כָּלֶךְ יפה רעיתי ומום אין בך", תמימה בלבושהא, ואיך חסר מן המשנה? אתון תימרון ליה: דוק ותשכח חתיכה ותשכח לה מעורבת בשאר פסקות ומשניות, דארח אומנא למחתך לבושיין בכמה חתיכות ותלמיד דלאו איהו בקי למקשר ההלכה באנון חתיכות מתחלפי ליה פסקות וקושיין, ולא אשכח לון פרוקא עד דייתי אומנא ופריק לון כל אלין ספקות דלהון, בההוא זמנא הלכה דאיהי ברתא, סליקת קדם מלכא שלימא בכלא, בגופא בלבושהא ובתכשיטהא, ואתקיים בה "וראיתיה לזכור ברית עולם", ולזמנין אית לאומנא תלמיד בקי דיסדר ליה לתקנא לון. [ראה תרגום בהערה²⁴].

24. תרגום (ע"פ פירוש "הסולם"): ואם חסר איזה פרק מן המשנה, כמו שהעמידו "זה חסר מן המשנה", אתם מתקנים אותו (דהיינו במקומות שאמרו "חסורי מחסרא והכי קתני"), וזהו "חסרון שיוכל להמנות". ואם יבוא טיפש ויוציא שם רע על אותו אומן שחותך לבושים (כלומר על חכמים, ולהלן מבואר שהכוונה לרבי מאיר), ויאמר: וכי התורה היא חסרה? והרי כתוב "תורת ה' תמימה" – תמימה בכל איברי הגוף, שהם רמ"ח מצוות עשה, וזהו שכתוב "כָּלֶךְ יפה רעיתי ומום אין בך" – תמימה בלבושיה, ואיך חסר מן המשנה? אתם תאמרו לו: דייק ותמצא חתיכה (החסרה), שתמצא אותה מעורבת בשאר פסקים ומשניות (כלומר, כך דרכה של תורה, שהיא ענייה במקום אחד ועשירה במקום אחר), שדרך האומן לחתוך את הלבושים לכמה חתיכות, והחסר

וסיים בעל הון עשיר וכתב: "ולכן יגעתי ומצאתי, בכל פעם שביופי קצור לשון המשנה החסרון נכלל. ולא עוד, אלא שראיתי, שאחד דיבר התנא הא-להי, ושתים זו שמענו בקיצור הלשון ההוא, שלכאורה יש להקשות מה ראה התנא על ככה ומה הגיע אליו בהכשיל את הבריות בלשונו?... – ואכן בפירושו למשניות עמד בכל פעם על טעם החיסרון (בנוסף לדבריו בעניין "מעשה לסתור" שהובאו לעיל).

סיכום

בסיכום, מצאנו כמה וכמה דרכים בביאור חסורי מחסרא:

- **הגר"א:** המשנה לא חסרה כלל, ורבי סבר כחד תנא ודלא כגמ'.
- **רד"צ הופמן:** כדי להקל על הזיכרון השמיטו חלקים ידועים שבנקל אפשר להשלימם.
- **הליכות עולם:** החסרונות הן טעויות שחיסרו ע"י שכחה.
- **רבי יוסף קארו:** מתחילה היו טעויות, ורבי לא טעה, אלא השאיר המשניות כפי שהן וסמך שיתקנו מסברא.
- **תפארת ישראל:** מתחילה החסירו לצורך התאמת הניגון למלים (ורבי השאיר זאת כך).
- **של"ה והון עשיר:** באותן תיבות שבמשנה די להבין כוונת התנא, והחיסרון הוא בהבנתנו ולא חסר בפועל מהמשנה.

לפי רוב הדעות (הליכו"ע, מרן השו"ע, רד"צ הופמן, תפא"י), אכן ישנם חסרונות של ממש במשנה, כל אחד לפי הדרך אשר ילך בה. למקצת הדעות (פשטות דברי הגר"א ושיטת השל"ה) אין כאן כלל חיסרון, אלא הבנה אחרת במשנה או חיסרון בהבנתנו. ועל כגון דא יש לומר: והבוחר יבחר. דומה, שגם לאחר כל ההסברים, הסברות והשיטות, אין תשובה ברורה בנושא זה, ועל כך אין לנו אלא להמליץ את דברי הרמב"ם (בהקדמתו לפיהמ"ש) בהם פתחנו: "שלא יוכל שום אדם להשיג בסברא לעולם".

נספח: חסור"מ כדי שלא לפרסם היתר

אגב גררא, נדון בסוג צדדי של "חסורי מחסרא":

ישנו חיסרון במשנה מסוג שונה, שהתנא סתם את הדברים במשנה או בברייתא בכוונה כדי שלא לפרסם את ההיתר לכל.

במקום זה ממלא במקום אחר. ותלמיד שאינו בקי לקשר ההלכה בחתיכות אלו (הנמצאות במקום אחר), מתחלפים לו פסקים וקושיות, ואינו מוצא להם תירוץ, עד שיבוא האומן ויתרץ להם כל אותם הספיקות שלהם. באותו זמן, ההלכה, שהיא הבת (מדת מלכות), עולה לפני המלך שלמה בכל – בגופה, בלבושה ובתכשיטה, ומתקיים בה "וראיתיה לזכור ברית עולם", ולפעמים יש לאומן תלמיד בקי שישלח לו לתקן אותם (ולהלן מבואר שהוא אליהו הנביא).

דוגמא לדבר מצינו במסכת שבת (ט, ב):

מתני'. לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל, לא יכנס אדם למרחץ ולא לבורסקי ולא לאכול ולא לדין. ואם התחילו – אין מפסיקין. מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפלה.

וגרסינן בגמ' (שם יא, א):

ואם התחילו אין מפסיקין, מפסיקין לקריאת שמע. הא תנא ליה רישא אין מפסיקין! – סיפא אתאן לדברי תורה. דתניא: חברים שהיו עוסקין בתורה – מפסיקין לקריאת שמע, ואין מפסיקין לתפלה. אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא כגון רבי שמעון בן יוחי וחביריו, שתורתן אומנותן. אבל כגון אנו – מפסיקין לקריאת שמע ולתפלה.

וכן פירש הרע"ב על משנה זו (א', ב), וד"ל: "מפסיקין לק"ש – מלתא אחריתי נקט, והכי קאמר: חברים העוסקים בתורה, מפסיקים תורתן לקריאת שמע דזמנה קבוע... ואין מפסיקין לתפלה – שאין לה זמן קבוע דאורייתא", וכדברי הגמ'.

וכתב בספר "ארים נסי" עמ"ס גיטין (במבוא, עמ' 40), שנראה שהתנא סתם ודילג מנושא לנושא, כדי שלא לפרסם דין מי שתורתן אומנותן שפטורים מן התפלה, משום דלאו כו"ע כרשב"י וחביריו. עכ"ד.

וכן מבואר בדברי רבי יוחנן שם: "לא שנו אלא כגון רשב"י... אבל כגון אנו מפסיקין..." – כלומר, ההיתר אינו תקף לדין, ואכן מאותו טעם התנא עצמו הסתיר דין זה.

ואמנם אין הלשון בדברי הגמרא כאן "חסורי מחסרא", אך מ"מ לפי דרכנו למדנו, שפעמים מחסרים חלק מהמשנה, כדי שלא לפרסם היתרים.²⁵

וכן הביא הגר"מ מאזוז ראייה מדברי הרע"ב על מתני' דהמוצא תפילין בשבת (עירובין י, א, ד"ה "ובסכנה"), ששנינו בסיפא: "ובסכנה מכסן והולך לו". ופירש הרע"ב:

שגזרו שמד שלא להניח תפילין. ומתניתין חסורי מחסרא והכי קתני, בד"א בסכנה של שמד, אבל אם מתיירא לשהות שם מפני הלסטים, מוליכן פחות פחות מד' אמות.

ומקורו מדברי הגמרא שם (צז, ב):

חסורי מיחסרא והכי קתני: במה דברים אמורים – בסכנת נכרי, אבל בסכנת ליסטים – מוליכן פחות פחות מארבע אמות.

וכתב התוי"ט (שם, ד"ה "ובסכנה"):

25. ועוד כתב שם, שכע"ז מצינו בסוף שבת (קנג ע"ב): "אמר רבי יצחק: עוד אחרת היתה, ולא רצו חכמים לגלותה. מאי עוד אחרת היתה – מוליכו פחות פחות מארבע אמות. אמאי לא רצו חכמים לגלותה – משום (משלי כה, ב) "כָּבֵד אֶת-יְהוָה וְכָבֵד מַלְאָכָיו וְכָבֵד מְלָכִים וְקָרַב דָּבָר".

ונראה לי **דרבינו הקדוש הוכרח להחסיר למשנתינו** דהא חכמי המשנה לא רצו לגלות הא דפחות פחות מד' אמות כמ"ש בריש פרק אחרון דמסכת שבת.

ואבוהון דכולהו בנדריים (כג, ב):

מתני'. ר"א בן יעקב אומר: אף הרוצה להדיר את חבירו שיאכל אצלו יאמר לו כל נדר שאני עתיד לידור הוא בטל, ובלבד שיהא זכור בשעת הנדר.

גמ'. וכיון דאמר כל נדר שאני עתיד לידור יהא בטל, לא שמע ליה ולא אתי בהדיה! חסורי מיחסרא והכי קתני: הרוצה שיאכל אצלו חבירו ומסרב בו ומדירו - נדרי זירוזין הוא; והרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה, יעמוד בראש השנה ויאמר כל נדר שאני עתיד לידור יהא בטל... רב הונא בר חנינא סבר למידרשיה בפירקא, אמר ליה רבא: **תנא קא מסתים לה סתומי כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדריים**, ואת דרשת ליה בפירקא?

ומבואר להדיא בדברי הגמרא, שבכוונה תחילה יש כאן חסורי מחסרא, כדי שלא לפרסם קולות לעמי הארץ.

וכתב בספר ארים נסי הנ"ל (עמ' 41 בהערה) פרפרת נאה בשם האחרונים²⁶: נאמר במגילת שיר השירים (ז, יב): "חֲמוּקֵי יָרִיכֶךָ כְּמוֹ חֲלָאִים מְעֵשָׂה יְדֵי אָמֶן", ויש לרמוז: "חמוקי" - ר"ת חסורי מחסרא והכי קתני. והיינו, שיש צורך להסתיר דינים מסוימים ולהשמיטם מהמשנה, וכדרשת הגמ' על פסוק זה (סוכה מט ע"ב, מו"ק טז ע"א-ע"ב): "למה נמשלו דברי תורה כירך? לומר לך: מה ירך בסתר - אף דברי תורה בסתר".

יה"ר שנזכה לגלות את צפונות התורה, וכך נשכיל לראות שהיא "מעשה אומנתו של הקדוש ברוך הוא" (רש"י, מו"ק שם ע"ב, ד"ה "אף"²⁷).

26. אחר זמן מצאתי בהקדמת ספר פאת השולחן (ד"ה "והיה יודע כל חסורי מחסרא" וכו') שכתב רמז זה בשם הגר"א (לאחר שהביא משמו את שיטתו בעניין חסו"מ, הובאה לעיל).

27. ע"פ דברי הגמ' בסוכה (מט ע"א) לגבי ה"שיתין", שנבראו מששת ימי בראשית, ועליהם דורשת הגמ' את הפסוק הנ"ל בשיר השירים, ואומרת: "מעשה ידי אמן - זו מעשה ידי אומנותו של הקדוש ברוך הוא".